

УДК 17.022.1.

Л.А. Подолянко

АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ БУТТЯ ЛЮДИНИ: КОНТЕКСТ НАУКИ

Центральне місце у сучасних філософських дискурсах належить дослідженню проблеми людини. Сфера осмислень людини надзвичайно широка. Бажання ж локалізувати тему теоретичної рефлексії лише специфічно *людського* наштовхується на низку перепон. Тобто об'єкт філософської антропології – людина – ніяк не схоплюється в її цілісності. Можна міркувати про духовність, тілесність, розумність, егоїзм, екзистенційність людини. Все це "будуть вагомими штрихами, але вони потребують постійного доповнення" [3, 92]. В даному випадку доцільним є розглядання антропо-екзистенційної проблеми в контексті *аксіології*, категоріальний ряд якої сприяє більш глибокому осмисленню проблеми особистісного буття в процесах трансформації цінностей. Особливо яскраво це прослідковується на зміні світоглядних та аксіологічних пріоритетів, які визначаються наукою.

Аксіологія як самостійна філософська дисципліна зі своїм концептуальним апаратом, проблемами і корпусом класичних текстів формується відносно пізно: наприкінці XIX - початку XX століть. Основною причиною, яка підштовхнула філософську думку до цього своєрідного "аксіологічного повороту", став вступ європейської техногенної, "споживаючої" цивілізації в епоху постіндустріалізму. Цей процес розтягнувся на все XX століття й триває до сьогодні. Причиною актуалізації теми цінностей стали кризи, мутації й трансформації культури. Без сумніву, це зробило аксіологію центральною темою філософії XX століття. До неї постійно зверталися такі різні мислителі, як Е. Кассіпер і М. Гайдеггер, Й. Хейзінга й Е. Гуссерль, К. Лоренц й І.А. Ільїн, Г. Маркузе й М.А. Бердяєв, Е. Фромм і П.А. Флоренський та інші [4, 557]. Але які б діагнози цій кризі не ставилися і які б різноманітні рецепти для виходу з неї не пропонувалися, вони завжди відштовхуються від ключових імен й ідей саме цього - суміжного - періоду світової історії. Які ж об'єктивні історичні, ідейні, культурні виклики підготували ґрунт для народження аксіології?

У першу чергу – завдяки кризі традиційних релігійних цінностей і "просвітницьких" ідеалів на рубежі XIX-XX століть. Остання чверть XIX - початок XX століття ознаменувалися виникненням принципово нових тенденцій у всіх сферах суспільного життя. У царині техніки відбувається перехід до масового індустріального виробництва й використання гігантського потенціалу нової - електромагнітної - енергії. Це супроводжується не тільки подальшою механізацією, технологізацією, стандартизацією, але все зростаючою спеціалізацією й автоматизацією праці інтелектуальної, коли вчений - вчитель життя й мудрець - поступово перетворюється у вузького фахівця-професіонала, людину розумової праці, що більше не може претендувати на володіння загальними істинами й вічними цінностями.

Проте, на нашу думку, найбільший вплив на становлення аксіології здійснили кардинальні зміни, що відбулись у науці. На рубежі XIX-XX століть здійснилися квантово-релятивістська революція у фізиці, що зумовило перехід від класичної фізики до некласичної. Зіткнення ньютонівської теорії земного тяжіння й спеціальної теорії відносності на початку XX ст. привело до створення загальної теорії відносності. Тобто відбулася зміна мисленневих *парадигм* - від старої до нової. У термінології Т.Куна парадигма - це не тільки "теоретична онтологія", але й "дисциплінарна матриця" - сукупність методологічних правил, методів розрахунків і методик вимірів, а також когнітивних цінностей, які описують мету і цілі наукового пізнання. Тому для теоретичного відтворення взаємодії парадигм необхідно розглянути також і взаємодію їх філософських основ, і насамперед методологічних норм і цінностей. Це тим більше необхідно, оскільки "всі три основні блоки парадигми - блок моделей і математичних закономірностей, блок методологічних норм і цінностей - не незалежні, а здійснюють вплив один на одного" [5, с. 557]. Судячи з

усього, нові норми й цінності, властиві новій парадигмі, виникають у результаті взаємодії норм і цінностей, що належали старим парадигмам і які зштовхнулись одна з одною.

Дослідник науки, вчений не може обмежитися спеціальним аналізом взаємодії парадигм, а повинен включити в предмет аналізу також і соціокультурні чинники, на фоні яких відбувається ця взаємодія. У цьому випадку на сакраментальне запитання "звідки беруться нові норми й цінності?", очевидно, повинна бути дана відповідь: "з культури", з оточуючого соціокультурного середовища. І тоді, як, наприклад, у ситуації становлення квантової теорії, дослідники можуть звернутися для відповіді на поставлене вище запитання до вивчення, як вважає Н.Бор, один з її творців, особливостей *освіти*, кола університетських друзів і викладачів. І тоді, наприклад, "дослідники можуть виявити факт існування філософа Копенгагенського університету д-ра Гаральда Геффдінга, який спеціалізувався на творчості С. К'еркегора. Або - студентського клубу "Екліптика", у якому студенти - друзі Н. Бора - під час прогулянок на яхті обговорювали багато проблем, які їх хвилювали, і не могли не обговорювати проблеми теоретико-пізнавального характеру. Звідси екстерналістські орієнтованими дослідниками можуть бути зроблені глибокі висновки про зв'язки К'еркегора й Бора, Достоевського й Ейнштейна, Пуалі й Пікассо" [6, с. 125]. Таким чином, парадигма - нова чи стара - існує не лише у світі знання, у думках мислителя й вченого. Парадигма - це також ідеальна сторона певної наукової практики, котра існує як утворена система ідей, норм і цінностей у діяльності наукового співтовариства, ідей, котрі згуртовують дану спільноту вчених. Що має врешті-решт остаточний вплив та систему світоглядних цінностей.

Тривалий час, насамперед у рамках класичного ідеалу науковості, пізнавальна діяльність розглядалась як особливий загальнокультурний феномен, метою якого була установка на пошук істини, причому в неявному виді малося на увазі, що ця істина може бути пізнаною остаточно. Пануючий у суспільній свідомості образ науки характеризувався її розумінням хоча й особливої, але частини загальнолюдської культури. Наука не відривалася від інших елементів культури, посідаючи в ній власну нішу (пошук істини). Відповідно ті загальногуманістичні принципи, які панували в культурі, поширювалися й на наукове пізнання. Це була фактично філософська позиція, що ґрунтується на оптимістичній вірі в силу раціонально-теоретичного осягнення світу. Тому, з одного боку, наукові пошуки були близькі до натурфілософської дослідницької парадигми як пошуку основних, фундаментальних закономірностей буття, а з іншого - відбивали факт початкового етапу диференціації наук. Разом з нею починалася диференціація (розщеплення) системи цінностей.

Починаючи ж з останньої чверті XIX століття поняття науки стає вже далеко не настільки однорідним, чому сприяє бурхлива диференціація наук. Із цього моменту, власне кажучи, і немає науки як такої, а є сукупність зовсім різних наук, які дуже важко зрівняти. Тому, якщо науку взагалі (у її класичному варіанті) можна було відносити до культури, то різні науки в загальнокультурну парадигму вже не вписувалися. У науках починає панувати принцип відносності, який виявляється не тільки як власне наукове явище, але має більш широке світоглядне значення.

Стає очевидним факт відносності ідеалів науковості взагалі. Наука перестає відтепер сприйматись як щось єдине, що має загальну мету з іншими способами духовного освоєння світу. А поєднання науки з технікою та її орієнтацією на практичне оволодіння світом додає до цього думку про те, що наука взагалі знаходиться за межами культури. Звідси починає стверджуватися переконання в доцільності позитивного знання і відносності світогляду, а з ним – відносності цінностей та ціннісних орієнтирів.

Як справедливо зазначає Т. Кун, порівняння еволюції різних природничих наук показує, що чим більше розробленою постає природничо-наукова дисципліна, тим меншою мірою на неї здійснюють вплив різні "зовнішні" чинники. Тому теза про жорстку детермінацію наукового пізнання соціокультурними чинниками неприйнятна як така, що

грубо суперечить фактам історії науки й безліч базових ціннісних суджень самих дослідників. Якщо соціокультурні чинники і здійснюють вплив на розвиток науки, то він має місце в "знятому", опосередкованому внутрішніми чинниками вигляді. Безперечно, одним з каналів "проникнення" соціокультурних чинників є генеза, еволюція й взаємодія власних парадигм цінностей.

Але як можуть взаємодіяти цінності стосовно людини? Відповідь на це запитання передбачає звернення до загального аналізування поняття "цінність", яке відразу ж виявляє його амбівалентність. Найбільш часто в класичній філософії ("ідоли роду" Ф.Бекона) під цінностями розуміють акти переживання, симпатії, антипатії тощо, що настільки пронизані емоційним змістом, що навіть термін "ціннісне судження" як явно раціональний втрачає своє значення.

Якщо духовна культура, осягаючи світ, інтегрує в нього людину, то наука, втручаючись у природу, орієнтуючись на оволодіння нею, починає загрожувати в деяких випадках самому її існуванню. Цей чинник у сприйнятті образу науки підсилюється її своєрідною агресивністю та експансією в усі сфери життя суспільства й окремої людини, що дозволяє деяким дослідникам позначати це як своєрідний "науковий імперіалізм". Вийшовши за рамки традиційної культури, орієнтуючись насамперед на власне наукові критерії й прагматичні запити суспільства, наука відмовляється від *зовнішніх* для неї гуманістичних компонентів і тим самим стверджує уявлення про власну позакультурну (або навіть антикультурну) сутність.

Зокрема, це досягається завдяки маніпулюванню суспільною свідомістю, що набуло небачених розмірів завдяки сучасним інформаційним технологіям, які впливають на всю соціокультурну сферу. Завдяки їм ставиться під сумнів не лише проблема, наприклад, вільного світоглядно-суспільного вибору, але й сама ідея вільного волевиявлення, а разом з нею й *ідея цінності особистості* - одна з основних ідей європейської культури. До дезінтеграції суб'єкта пізнання й діяльності підштовхують і комп'ютерні технології, які "віртуалізують світ і спричиняють гострий конфлікт "Я" віртуального. Причому аналогічні процеси можна сьогодні виявити в комунікаціях самого різного роду - у сфері економічній, культурній, пізнавальній" [5, с. 13], - вважає Б. І. Пружинін. Наприклад, завдяки можливостям, які надає обміну інформацією Інтернет, різко зросла мобільність наукових комунікацій і, таким чином, ефективність наукової діяльності. Отже, і її цінність.

Проте можливість одержувати наукову інформацію безпосередньо з мережі Інтернет і напругу поставляти її в мережу має також свій зворотний бік. Зокрема, у науці сьогодні фактично руйнується досить збалансована експертна система, яка склалася в комунікаціях наукових спільнот ще в XIX столітті, дозволяючи не засмічувати науку сумнівною інформацією. Інтернет, який дозволяє кожному бути почутим, минаючи ієрархію експертних бар'єрів, веде в конкретних галузях науки до розмивання існуючих пізнавальних парадигм та їх невиправданому примноженню. У науці зростає у зв'язку з цим "дефект раціональності" - неприпустимо збільшуються раціональні, але несумісні структури. Вчений, який звертається до Інтернету, губиться в інформації, у якій масив і знання (і псевдознання) перевищують критичні можливості його переосмислення. В цьому випадку вчений перестає бути суб'єктом пізнання. І це відбувається не лише в науці, а й у всій культурі. Що, власне, й стає причиною трансформації і зміни цінностей.

Дане уявлення закріплюється в процесі *інституціалізації науки*. Раніше наука вписувалася в парадигму будь-якої іншої творчої діяльності, де центральною ланкою була людина, індивід. Наукова творчість має глибоко індивідуальний характер, й у деяких випадках не відокремлювалася, наприклад, від художньої творчості. У даний період необхідність вирішення конкретних практичних завдань поставила вимогу створення особливих штучних умов для реалізації наукової творчості. Вибір предмета дослідження, інтереси вченого стали значно більшою мірою детермінуватися суспільними запитамі, ніж його внутрішніми індивідуальними прагненнями. Замість генія-одинака - інститут, замість осо-

бистих осянянь - кропітка робота групи людей, замість випадкової тематики - цілеспрямоване дослідження й централізоване фінансування.

Саме наукове завдання відтепер розчленовується на окремі компоненти, виконавець яких може в деяких випадках не знати про загальний план і кінцеві цілі наукового дослідження. Це спричиняє зміну зв'язку між особистістю вченого й використанням результатів його відкриттів. Учений немов би віддаляється від практичної реалізації своїх наукових досягнень, меншою мірою відчуває відповідальність за їхнє використання. Натомість для суспільства стає важливим не стільки сам вчений як особистість чи процес здійснення відкриттів, скільки отриманий результат. Природничі науки, виконуючи часто певне соціальне замовлення, переходять до колективних (оперативних) форм пізнання в рамках науково-дослідних груп й інститутів. Вчений тут "стає лише виконавцем певної функції усередині якої-небудь фірми або організації" [4, с. 558]. Все вищесказане надає науці, з одного боку, нового імпульсу для все більш інтенсивного розвитку, а з іншого - немов віддаляє її від системи традиційних цінностей і способів осягнення дійсності.

Стосовно останнього, то воно обумовлюється розвитком інформаційного суспільства, яка й створює значні загрози фундаментальним цінностям і механізмам самоорганізації "Я". Комп'ютер, Інтернет, електронні засоби масових комунікацій нарощують все нові рівні віртуальної реальності. Людина живе в ній і з нею. Будучи особливою формою буття, віртуальна реальність "формує нові споживчі, гедоністичні орієнтації, фобії, ролі й пози, ігрові образи власного "Я". Виникає паралельне квазіжиття зі своїми критеріями реальності, що породжує свого роду роздвоєність свідомості, ціннісно-смыслову, екзистенційну децентрації (актуальна дія компенсуючого ефекту стає короткою й не досягає диспозиційного рівня)" [6, с. 14]. У підсумку зростає стан невизначеності не лише на рівні оцінки поточної інформації, але й на самому критеріальному рівні, тобто порушуються, "розмиваються" ті основи, завдяки яким можна щось приймати або не приймати, у щось вірити або не вірити, відбувається різке зниження критеріальних (а тим самим і критичних) "регістрів" визначеності. У той же час посилення такого роду *децентрації* поєднується з посиленням *центрації*, засобів масових комунікацій (їх концентрації в руках невеликого числа суб'єктів - індивідуальних або інституціональних).

У попередній період не лише науковими лабораторіями й інститутами, але й працями вчених-одинаків цілеспрямовано винаходилися й впроваджувалися як корисні технічні пристрої, так у всезростаючих масштабах і зброя масового знищення. Виходить, більше не можна ставити знаку рівності між розумом і мораллю, наукою й гуманістичними цінностями. У цей період починають піддаватися серйозним сумнівам, здавалося б, непорушні просвітницькі культи автономного й самоцінного наукового інтелекту, а також невинного технічного прогресу. Власне, це й стало причиною дискурсу про кризу цінностей в загальнотеоретичному масштабі.

Криза цінностей виразно виявляє себе також у рисах гіпертрофованого урбанізму: соціальна атомізація й наростання почуття психологічної деструкції в людей в умовах послаблення родових і сімейних зв'язків, скорочення тривалості життя міського населення, виникнення феномена масових психічних епідемій тощо.

Цьому сприяє те, що процеси технічної й економічної глобалізації починають все активніше супроводжуватися тенденцією культурної уніфікації, втратою цілими континентами своєї національної своєрідності й самобутності. Стандартизація культури із всезростаючою швидкістю йде паралельно із стандартизацією життя окремої людської особистості. Саме ця тенденція з особливою гостротою відзначається мислителями будь-якої ідейної орієнтації й національної приналежності. Виникає загроза втрати "квітучого розмаїття культури".

Проблеми масового культурного знеособлення, виклики і загрози, які несе сучасна цивілізація неповторній людській індивідуальності, актуалізують фундаментальну роль аксіології. "Ми переживаємо, - пише В. Віндельбанд, один із засновників теоретичної ак-

сіології в одній зі своїх підсумкових робіт, - нівелювання історичних розбіжностей і встановлення однаковості життя, про які жодна з колишніх епох людської історії не мала жодного уявлення. Але це спричиняє більшу небезпеку, яка виявляється в тому, що ми втрачимо найвище, що, власне, тільки й становило й визначало за всіх часів культуру й історію: життя особистості. Почуття цієї небезпеки глибоко проходить крізь все духовне життя останніх десятиліть і проривається час від часу з нестримною енергією. Разом із блискучою матеріальною культурою зростає гаряча потреба у власному внутрішньому житті, і поряд із тим, що демократизує й соціалізує людське існування, виникає різка опозиція індивідів, їхня протидія придрушенню масою" [2, с. 353].

Звідси випливає й головне завдання філософської теорії цінностей – "Ми не стільки шукаємо й очікуємо від філософії того, що вона давала раніше, — теоретичну картину світу... Те, чого ми в цей період очікуємо від філософії, - це міркування про вічні цінності, які, піднімаючись над мінливими тимчасовими інтересами людей, обґрунтовані вищою духовною дійсністю" [2, с. 355]. Поставлене завдання як ніколи актуальне й сьогодні.

У цьому сенсі цінності, хоча їх і можна виразити в ідеях, обґрунтувати логічно, розвиваючи всі наслідки, які випливають з їх змісту, є тим, що можна охарактеризувати як певний шлях життя, образ життя або як певний спосіб буття людини у світі, спосіб ставлення до світу. Ціннісна криза тим і відрізняється від всіх інших криз, що тут людина немовби загубила себе, загубила те, з чим вона себе ідентифікувала, у що вірила. Втрата цінностей – це життя без сенсу. Або, як назвав би Ж.-П. Сартр, „існування без сутності”. Тому так важливо визначити основні орієнтири буття людини у всіх ціннісних вимірах і впливах – соціальному, світоглядному, культурному і, звичайно, науковому.

Список літератури: 1. Абишева А.К. О понятии “ценность”// Вопросы философии. – 2002. – №3. 2. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. — М., 1995. 3. Гуревич П.С. Философская антропология: опыт систематики // Вопросы философии. – 1995. – № 8. 4. Иванов А. В., Миронов В. В. Университетские лекции по метафизике. — М., 2004. 5. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре // Вопросы философии. – 2003. – №12. 6. Нугаев Р. М. Смена развитых научных теорий: ценностные измерения // Вопросы философии. – 2002. – №4. 7. Швырев В.С. О деятельностном подходе к истолкованию “феномен человека” // Вопросы философии. – 2001. – №2.

Bibliography (transliterated): 1. Abisheva A.K. O ponjatii “cennost”// Voprosy filosofii. – 2002. – №3. 2. Vindel'band V. Izbrannoe: Duh i istorija. — M., 1995. 3. Gurevich P.S. Filosofskaja antropologija: opyt sistematiki // Voprosy filosofii. – 1995. – № 8. 4. Ivanov A.V., Mironov V. V. Universitetskie lekicii po metafizike. — M., 2004. 5. Novye informacionnie tehnologii i sud'by racional'nosti v sovremennoj kul'ture // Voprosy filosofii. – 2003. – №12. 6. Nugaev R. M. Smena razvityh nauchnyh teorij: cennostnye izmerenija // Voprosy filosofii. – 2002. – №4. 7. Shvyrev V.S. O dejatel'nostnom podhode k istolkovaniju “fenomen cheloveka” // Voprosy filosofii. – 2001. – №2.

Л. А. Подолянко

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Известно, что проблемы человека, его свободы, бытия занимают в современном философском дискурсе центральное место. Причиной актуализации этой тематики в начале XXI ст. явилась система ценностей. В свое время объективные, исторические, идейные, культурные и другие вызовы подготовили почву для рождения аксиологии как науки. Потому что новые нормы и ценности свойственны новой парадигме. Откуда они берутся? Ответ – из культуры, окружающей социокультурной среды и т. п.

Парадигма – это идеальная сторона определенной научной практики, которая существует, как система идей, норм и ценностей человеческого бытия. Современная цивилизация несет угрозы, потери “цветущего разнообразия культуры”. Чувство этой опасности, глубоко проходит сквозь всю духовную жизнь человека. Поэтому для философии сегодняшнего дня главным фактором являются обоснование вечных ценностей и признание основных ориентиров бытия человека во всех без исключения ценностных измерениях и влияниях.

Ключевые слова: человек, свобода, бытие, ценности, культура, творчество, наука.

L. Podolyanko

AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HUMAN EXISTENCE

It is known that the problem of human, his liberty, his existence, fills a pivotal place in the modern philosophical discourse. The system of values has become the main reason of actualization of this subject area at the beginning of XXI century. In due course objective, historical, ideological, cultural and other challenges paved the way for the birth of axiology as a science. For new paradigm possesses new norms and values. What is their origin? The answer: cultural, the sociocultural ambient and etc.

Paradigm is a theoretical side of a particular scientific practice, which exists as a system of ideas, norms and values of human being. Modern civilization carries threats and losses of “blossoming diversity of culture”. The feeling of this hazard passes deeply through the whole spiritual human life. Therefore for the modern philosophy the main factor is substantiation of eternal values and acknowledgement of the main reference points in all without exceptions value measurements and influences.

Key-words: human, liberty, existence, values, culture, creativity, science

Стаття надійшла до редакційної колегії 28.03.2011